

УДК 33:81

Євтух О. Т., д.е.н., професор

Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»

Регулювання економічних відносин: сучасний дискурс

У статті розглядається регулювання економічних відносин крізь призму норм і нормативів. З позицій сучасного стану економіки запропоновано новий підхід щодо поняття економічних норм і нормативів, висвітлено їх взаємозв'язок. На основі ретроспективного аналізу обґрунтовано значимість нормування у пізнанні економічних процесів та управлінні ними.

Ключові слова: економічна система, проблема недостатності ресурсів, норми, нормативи.

Evtuh A.T.

Regulation of the economic relations: modern discourse

In the article economic relations are overviewed through the glass of modern terms, such as: standards and norms.

Effectiveness of any system is based on standards and norms lying as a basis of its sustainable functioning. There is methodological problem: an inconsistency concerning theoretical views on the terms norm and standard, and their interconnection. Author proposes a new approach to the concept of norm, shows connection between standards of economic behavior and economic norms.

Retrospective analysis has been made by the author, that is the basis for important conclusion: setting of norms and standards is an important part of management of economic processes. Its important to note: nowadays we face the process of convergence of national economic systems, increasing of the role of banking system, that increases the importance of standardization on every level of economic system.

Keywords: economic system, problem of scarcity, economic standards, economic norms.

Евтух А.Т.

Регулирование экономических отношений: современный дискурс

В статье рассматривается регулирование экономических процессов с точки зрения норм и нормативов. Из позиции современного состояния экономики предложено новый подход к понятию экономических норм и нормативов, освещено их взаимосвязь. На основе ретроспективного анализа обосновано

значимость нормирования в познании экономических процессов и управления ими.

Ключевые слова: экономическая система, проблема недостаточности ресурсов, нормы, нормативы.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Ефективність функціонування будь-якої системи базується на певних нормах та нормативах, які є основою її стійкої роботи, – починаючи від природи як цілісної системи і закінчуючи будь-якою окремою біологічною системою, від соціально-економічної організації суспільства в цілому до окремого господарства, сім'ї тощо. Слід зазначити, що в природі нормування здійснюється в основному без безпосередньої участі людини, яка пізнає навколишній світ та дотримується існуючих норм.

У соціальному житті норми та нормативи встановлюються суспільством, яке визначає етичний та правовий порядок відносин громадян, технічні параметри виробництва, економічні принципи поведінки суб'єктів господарювання, а також встановлює на їхній основі певні нормативи.

Визначення норм економічних відносин є одним із найважливіших завдань суспільства. Правильно встановлені нормативи, які є похідними від норм, гармонізують функціонування всієї економічної системи, сприяють ефективному обігу капіталу як на макро, так і на мікрорівні. Якщо норми не визначено, нормативи не встановлено чи встановлено невірно, або їх не дотримуються, це призводить до значних втрат, що, в свою чергу, спричиняє кризові явища як в окремій галузі господарювання, так і в економіці в цілому. Отже, проблема економічного нормування є надзвичайно важливою, і науковці та практики протягом усіх етапів розвитку суспільства приділяють їй особливу увагу.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Нормування економічних відносин у науці бере початок із давніх часів, але найбільшого розвитку та обґрунтування воно набуло в період зародження і розвитку товарно-грошового та кредитного господарства. Це питання стало предметом уваги

багатьох дослідників. Його вивчали, зокрема, такі всесвітньо відомі вчені, як В. Петті, Ж. Б. Сей, А. Маршал, Ф. Кене, Ф. Тейлор, Г. Емерсон, Ф. Гілбрет, Дж. Кейнс, Дж. Хікс, В. Леонтьєв, М. Фрідман, І. Фішер, О. Уільямсон, Ф. Хайєк, Д. Норт, Ф. Фукуяма, а з числа вітчизняних науковців – А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, І. Лукінов, А. Мороз, М. Савлук, Ю. Пахомов та інші.

На даний час теоретико-методологічну базу економічного нормування як необхідної умови ефективності економічних процесів розроблено ще недостатньо. В економічній літературі існують різні тлумачення поняття нормування, але всі вони, як правило, пов'язані з терміном «витрати». Так, в українській економічній енциклопедії «нормування» – це розробка нормативів і встановлення норм витрат різноманітних ресурсів (праці, матеріалів тощо) [4, 599]. В економічному словнику, укладеному за участю російських вчених, під «нормуванням» розуміється процес розробки нормативів і встановлення норм витрат праці, часу, матеріалів та інших ресурсів [2, 369]. Як бачимо, нормування традиційно розглядається як процес, спрямований на нормалізацію витрат. Такий підхід, що склався ще за часів зародження індустріальної епохи, досі домінує в економічній думці. Не можна сказати, що він є помилковим, однак він істотно обмежує розуміння проблеми нормування в сучасних економічних умовах.

Цілі статті.

Як відомо, за індустріального розвитку господарства щодо вузького попиту та низької конкуренції на ринку прибуток можна було збільшувати передусім за рахунок зниження виробничих витрат. Ж. Б. Сей ще в XIX ст. сформував правило щодо управління виробництвом: необхідно зменшувати виробничі витрати, щоб збільшити прибуток. Це правило діяло протягом кількох століть. П. Самуельсон майже сто років потому писав, що виробник може вистояти в конкуренції цін і підвищити до максимуму свій прибуток лише знижуючи витрати до мінімуму, що, в свою чергу, досягається завдяки застосуванню ефективних методів виробництва [11]. Проте в сучасному швидкоплинному світі, коли ринкова конкуренція стає все жорсткішою (але не внаслідок дії фактору ціни, а в результаті появи витонченіших методів і форм суперництва фірм на ринку), основним принципом роботи керівників підприємств уже не може бути виключно

зменшення витрат виробництва. Вживання підприємств все більше залежить від факторів довгострокового порядку, а не від економії на деяких видах прямих чи накладних витрат.

Вистояти у конкурентній боротьбі сьогодні неможливо без значних інновацій та інвестицій, котрі спонукають розраховувати дохід в умовах певної невизначеності результатів використання капіталу. Сьогодні неможливо досягти стабільного руху вартості з розрахунковою нормою доходності та ризику без нормування процесу обігу капіталу. Тому в сучасних умовах необхідно принципово по-новому розглянути такі поняття, як «економічне нормування», «норми» та «нормативи».

Виклад основного матеріалу дослідження.

Виходячи із запропонованих поглядів на економічні процеси, було б логічним під «нормуванням» розуміти процес визначення норм, процедур, встановлення нормативів та їхнє використання з метою ефективного обертання капіталу протягом відносно тривалого періоду. Дане визначення є ширшим, ніж попередні, й більше відповідає сучасному рівню розвитку економіки.

Щодо понять «норма» та «норматив» існує неузгодженість у їхньому трактуванні в економічній літературі та загальноприйнятому розумінні. Так, у словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела читаємо, що норма – це «звичайний, узаконений, загальноприйнятий обов'язковий порядок, стан і т.ін. Загальноприйняте правило...» [3, 626].

Наприклад, етичними нормами ми вважаємо встановлений порядок відносин у суспільстві або правила поведінки людини. Правові норми – це формальні обов'язкові правила поведінки, які мають загальний характер і встановлюються або санкціонуються державою з метою регулювання суспільних відносин. Норматив, у свою чергу, є певним показником норм [10].

Разом із тим у вітчизняній економічній літературі під нормою розуміється «максимально допустима величина матеріальних, трудових, фінансових ресурсів для виробництва одиниці продукції, виконання одиниці робіт чи надання одиниці послуг...» [4, 587], а під нормативом – «показник, що характеризує рівень використання знарядь і засобів праці, предметів праці, живої праці, грошових коштів тощо» [4, 594]. Даний підхід безпосередньо пов'язаний з нормуванням власне витрат і не спрямований на аналіз

економічних процесів на різних рівнях, тому з огляду на загальноприйняті поняття, існуючі реалії в економіці та з метою побудови певної концепції нормування, яка дасть змогу системно підходити до пізнання та розв'язання важливих проблем економіки, було б доцільно віднести до економічних норм певні правила, за якими повинні здійснюватися господарські операції. Це сприяло б раціональнішому використанню ресурсів. Зазначимо, що правила слід визначати виходячи з об'єктивних процесів розвитку економіки.

Норматив – це показник, який розраховується та встановлюється людиною на основі певних норм. Якщо норма є якісною характеристикою ефективності обертання капіталу, то норматив – це кількісний показник. Норма, звичайно, – ширше поняття, ніж норматив. Вона має загальний характер, тобто, по суті, це принцип, а визначення принципів здійснення економічних процесів – одне з найважливіших завдань економіки.

При нормуванні, крім визначення норм, установлюються певні нормативи, які визначаються на основі норм і мають враховувати конкретну ситуацію, що склалася в певний період часу (наприклад, нормативом платоспроможності банківських установ враховуються ризики ринку країни. Ступінь ризиковості активних операцій банку визначається центральним банком і переглядається з огляду на зміни економічної ситуації).

Якщо економічні норми є досить стабільними у межах існуючих знань у галузі, то нормативи – відносно змінні.

При нормуванні необхідно забезпечити єдність якісних та кількісних характеристик обігу капіталу, що створює основу для пізнання процесів та управління ними.

Даний підхід до природи нормування дає змогу системно та цілеспрямовано вирішувати економічні завдання, які постають перед суспільством, що підтверджується аналізом підходів всесвітньо відомих учених до розв'язання проблем, які виникали у ті чи інші часи. Так, економічна таблиця відомого французького вченого Ф. Кене з'явилася з необхідності подолання нееквівалентних відносин між учасниками ринку, що склалися у Франції у XVIII столітті. Ф. Кене писав, що людське суспільство – це частина світобудови, яка підпорядковується законам природи, і

не лише в природі, а й у суспільстві обмін здійснюється за принципом еквівалентності [7].

Умовою, або основним правилом, котре забезпечує стабільність обміну і системи загалом, є, на думку вченого, відтворення ресурсів. Аналізуючи ситуацію в економіці країни, Ф. Кене дійшов висновку, що еквівалентність господарських відносин на засаді відтворення виробничих ресурсів не повинна порушуватися з боку держави, а всі регулятивні дії уряду допустимі лише в межах ринкової норми. Він вважав, що недотримання цього економічного принципу призведе до неефективного використання капіталу (як на рівні окремого господарства, так і країни в цілому) й негативних соціальних наслідків, що, власне, підтвердили події у тогочасній Франції.

Фізіократичний підхід до економіки на основі еквівалентності дав змогу Ф. Кене одному з перших виявити таку норму, як відповідність цін товарів та послуг кількості грошей в країні. Однак ця норма на той час ще не мала практичного застосування і була доведена до кількісних показників (нормативів) лише у XX столітті.

Удосконаленням теорії нормування на основі єдності норм і нормативів наприкінці XIX століття займалися економісти США. В той час економічні поняття «норма» та «норматив» були пов'язані з необхідністю розробки теоретичної бази ефективного використання обмежених людських ресурсів на північноамериканському ринку¹. Питання нормування праці розробляли такі видатні вчені економісти та практики, як Ф. Гілбрет, Г. Емерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд. Найповніше економічну сутність та методологію нормування розкрив видатний американський учений Г. Емерсон у монографії «Дванадцять принципів продуктивності», яка була надрукована у 1912 р. і не втратила свого значення дотепер.

При нормуванні праці Г. Емерсон шукав основу її продуктивності. У процесі пошуку вчений дійшов висновку, що «напруження» та «продуктивність» – не лише не одне й те саме, а речі абсолютно протилежні. Працювати напружено означає докладати до роботи максимальних зусиль, а працювати продуктивно означає докладати до роботи зусиль мінімальних [16].

Свої економічні дослідження Г. Емерсон будував на природних закономірностях. Він писав: «Природа вчить, що високі результати досягаються не збільшенням, а зменшенням зусиль... Але ми все ще не можемо засвоїти ці уроки... Дихати частіше, ніж звичайно, так само важко, як і дихати повільніше, ніж звичайно, а найлегше дихати у нормальному, звичайному ритмі» [16, 126].

Заслуга американського вченого полягає не лише в тому, що він визначив норми праці, – Г. Емерсон пішов ще далі й на основі норм розрахував нормативи – певні кількісні показники норм. Таким чином, він заклав підґрунтя методології нормування. Крім нормування праці він активно займався також проблемами нормування обігових коштів, передусім сировини, матеріалів та енергоносіїв.

Заслуга Г. Емерсона ще й у тому, що він одним із перших дав визначення поняття «економічного стандарту». Під ним учений розумів «писані та затверджені» нормативи і певний порядок робіт, що забезпечують ефективність використання ресурсів. Проблемами запровадження економічних стандартів активно займалися також економісти Ф. Тейлор і Г. Форд.

Попри очевидні заслуги американських учених у розвитку теорії нормування, слід зазначити, що їхні зусилля були спрямовані швидше на вирішення проблем нормування капіталу в межах підприємства.

Нормування відносин на макрорівні наприкінці XIX – на початку XX ст. досліджували представники американської та англійської неокласичних шкіл. Серед них, насамперед, відзначимо А. Маршала, У. Фішера та А. Пігу. Два останні розробили інструментарій визначення нормативів грошової маси у національному господарстві [9].

Проте найактивніше проблеми нормування економіки на макрорівні вчені почали вивчати із часів «великої депресії». Серед дослідників цих проблем особливо слід відзначити Дж. Кейнса, Дж. Хікса та В. Леонтьєва.

Як відомо, кейнсіанський аналіз включає в себе дві складові – якісну та кількісну характеристики економічного процесу, що є прикладом методології нормування на макрорівні. Якщо Г. Емерсон висвітлив підхід до визначення норм і нормативів відносно витрачання ресурсів на підприємстві, то Дж. Кейнс

дослідив підхід щодо нормування економіки на рівні держави. Він встановив певне правило, згідно з яким при збільшенні попиту на ринку за допомогою грошово-кредитної політики та бюджетних важелів зменшується безробіття, а при рестриктивній політиці знижується інфляція [6]. Заслуга Дж. Кейнса полягала ще й у тому, що він послідовно прагнув перейти від норм до встановлення кількісних показників, виконання яких дало б змогу забезпечити стабільне функціонування економіки країни. На його думку, інфляція, за якої ціни в країні протягом року зростають не більш як на 10%, сприяє економічному розвитку, стимулюючи платоспроможний попит та інвестиційні процеси.

Підхід Дж. Кейнса до нормування дещо відрізнявся від підходів представників неокласичної економічної школи. Він пропонував при нормуванні економічних процесів на макrorівні впливати на попит. У цьому полягали особливості підходу представників кейнсіанської школи до проблем нормування, які вчені оцінюють його неоднозначно. Деякі з них ставлять питання: чи не порушуються за такого підходу природні закономірності ринку? Це питання сьогодні є одним з основних у теорії нормування.

На основі закономірностей наявного попиту і правил еквівалентного відтворення капіталу, визначених Ф. Кене ще у XVIII ст., американський учений російського походження В. Леонтьєв розробив нормативи для збалансованого розвитку економіки на рівні країни у вигляді таблиць «витрати – випуск». Таблиці В. Леонтьєва значно відрізняються від таблиць французького вченого, які були інструментом для визначення лише норми розвитку економіки. Нормативи американського економіста використовувалися у розвинених країнах світу при розрахунку обсягу випуску валової продукції, необхідного для задоволення наявного попиту. Проте, як відомо, вони не знайшли широкого застосування через відсутність достатньо чітких критеріїв стійкості коефіцієнтів, які оцінювалися [8].

Вагомий внесок у теорію нормування капіталу зробив видатний англійський учений економіст Дж. Хікс. Його підхід до дослідження проблем норми процента на капітал ґрунтувався на природних явищах ринкового середовища і, насамперед, – попиту на гроші [15].

У 30х роках минулого сторіччя в умовах активізації теоретичних досліджень із проблем нормування у світовій економічній думці поширилось використання терміну «нормативна економіка» [1].

У другій половині ХХ ст., з посиленням неокласичних підходів до розвитку економіки, все більше вчених починають досліджувати на різних рівнях проблеми формування норм та їхній вплив на соціально-економічні відносини. Ф. Хайєк одним з перших запропонував вивчення «розгорнутого порядку людської кооперації», тобто загальної суми всіх правил, норм, цінностей та прийнятих зразків поведінки, які дозволяють особистостям ефективно взаємодіяти у капіталістичному суспільстві [17]. В цей період дослідження норм поведінки суб'єктів господарювання починають здійснюватися на межі різних наук і, перш за все, соціології, економіки, права, історії та політології.

З цього часу поглиблюється теоретична розробка фундаментальних засад неоінституціоналізму. Відомий вчений цього напрямку досліджень О. Уільямсон відзначав, що інституції – це «основні політичні, соціальні, правові норми, які є базою для виробництва, обміну та споживання» [13, 31]. На думку одного із засновників теорії неоінституціоналізму Д. Норта, норми є вирішальним фактором для зниження вартості угоди. Він вважав, що якби у нас не було норм, що вимагають, наприклад, взаємоповаги прав власності, то нам довелося б домовлятися щодо правил володіння власністю для кожного окремого випадку – ситуація, яка б не сприяла ні ринковому обміну, ні інвестиціям, ні економічному зростанню [18].

Логічним продовженням розвитку неоінституціоналізму стала поява теорії соціального капіталу. Під соціальним капіталом, як і під інституціями, розуміють «норми взаємного співробітництва, що характеризують відносини серед групи людей» [14, 45].

Звичайно, теорія неоінституціоналізму є суттєвим кроком вперед в розвитку соціальних відносин, але, на думку спеціалістів, вона має певні недоліки для застосування в економіці. По-перше, деякі економісти вважають, що соціальний капітал – це «розпливчате поняття, яке важко, або неможливо зробити предметом виміру» [14, 35].

Проблема полягає в тому, що в теорії неоінституціоналізму недостатньо досліджується взаємозв'язок між нормами та їхніми кількісними показниками – нормативами. Сучасна ж теорія нормування, яка побудована на чіткому визначенні взаємозв'язку якісних та кількісних характеристик економічного процесу, відрізняється тим, що вона вирішує питання виміру соціально-економічних відносин.

По-друге, підхід до розв'язання загальної економічної проблеми раціонального використання ресурсів на основі трансакційних витрат, що складає ядро кількісного аналізу неоінституціоналізму, є важливим, але недостатнім.

Концептуальний підхід на основі встановлення норм і нормативів обігу капіталу дає можливість комплексно вирішувати питання ефективності управління економічним процесом.

Вдосконаленню теорії нормування за останні роки суттєво сприяла поява сучасних монетарних підходів до управління економічними процесами в різних ланках економіки.

Із розвитком суспільства та, перш за все, фінансової економіки, в умовах поширення кредитних відносин за створення та широкого використання різноманітних фінансових інструментів – проблеми нормування на макро і мікрорівнях розв'язуються переважно на основі законів грошей та принципів їхньої дії, що знайшло відображення у використанні певних фінансових нормативів [5].

Проблемами нормування економіки за допомогою фінансів займалися різні вчені, найвідоміші серед яких – М. Фрідман, Дж. Стігліц, А. Шварц, Г. Марковіц, М. Міллер, В. Шарп, Ф. Модільяні, Р. Мертон. Звичайно, їхні наукові розробки були продовженням досліджень попередників – Д. Юма, І. Фішера, А. Пігу, А. Маршалла та інших, але значним кроком уперед представників сучасної монетарної школи було те, що вони побудували певну систему управління економікою за допомогою грошей, і, перш за все, їхньою здатністю об'єктивно вимірювати економічні відносини в суспільстві, виходячи з існуючого попиту на них.

Слід зазначити, що перевага сучасних представників монетарної теорії полягає ще й у тому, що вони, продовжуючи дослідження попередників, чітко визначили основний принцип обертання грошових коштів: кількість грошей на ринку має

визначатися наявним на них попитом. Завдяки цьому принципу вчені зробили суттєвий внесок у теорію нормування на засаді класичного підходу. Результатом їхніх досліджень стала розробка сучасних інструментів розрахунку фінансових нормативів.

В останні десятиріччя процеси нормування національних та об'єднаних економік розвинених країн світу все більше здійснюються на основі фінансового нормування за допомогою банківських систем. Значення банківської системи в нормуванні економічних відносин у цивілізованому суспільстві важко переоцінити. Воно було суттєвим здавна і з часом його роль лише зростає. З кінця XIX ст. в економічній думці існує стійке переконання в тому, що банкам належить визначальна роль в управлінні економічними процесами як на макро, так і на мікрорівні [12].

Як банки нормують економічні процеси? Якими принципами вони повинні керуватися при розрахунку нормативів? Ці питання є темою окремої статті.

Висновки.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що проблеми нормування мають надзвичайно важливе значення для економіки. Підхід до нормування, запропонований у цій статті, потребує подальшої розробки, однак він уже тепер дає змогу побачити перспективи розв'язання проблем теоретико-пізнавальної та управлінської функцій нормування. За допомогою нормування ми, з одного боку, визначаємо закономірності ринкових процесів в економіці, а з іншого, встановлюючи нормативи та дотримуючись їх, – керуємо цими процесами. Тому важко переоцінити значення нормування як певної методології в економіці, яка гармонійно поєднує теорію і практику.

1. Бизнес. Оксфордский толковый словарь. [словник] – М.: “Прогресс – Академия”, 1995. – 752 с.
2. Большой экономический словарь. [словник] – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. [словник] – К.: “Ірпін” ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
4. Економічна енциклопедія: в трьох томах. [словник, Т.ІІ.] – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 848 с.

5. Євтух О.Т., Євтух О.О. Фінансовий менеджмент: для магістрів і не тільки: Навчально-методичний посібник / О.Т. Євтух, О.О. Євтух –Київ: ЦНЛ, 2011 р. – 456 с. + CD
6. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. / Дж. Кейнс – М.: “Прогресс”, 1978. – 494 с.
7. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. / Ф. Кенэ – М.: Соц. экзигз., 1960. – 550 с.
8. Леонтьев В. Экономическое эссе. Теории, исследования, факты и политика. / В. Леонтьев – М.: Полит. издат., 1990. – 415 с.
9. Мишкін Ф. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф. Мишкін. – К.: Основи, 1999. – 963 с
10. Словарь иностранных слов. [словник] – М.: Рус. яз., 1988. – 605 с.
11. Современный маркетинг. [Под ред. В. Е. Хруцкого.] – М.: Финансы и статистика, 1991. – 256 с.
12. Stiglitz J. Credit Markets and Control of Capital / Joseph Stiglitz // Journal of money credit and banking 17(2). – May 1985. – P.133-152 .
13. Уильямсон О. Частная собственность и рынок капитала / О. Уильямсон // Эко. – 1993. – №5. – С.17-25.
14. Фукуяма Ф. Великий разрыв Пер. с англ. / Ф. Фукуяма – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 474 с.
15. Стоимость и капитал. / Дж. Хикс – М.: “Прогресс”, 1993. – 488 с.
16. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности. / Г. Эмерсон – М.: “Бизнес информ”, 1997. – 197 с.
17. Hayek F. A. The Fatal Conceit: The Errors of Socialism./ F. A. Hayek – Chicago: University of Chicago Press, 1991. – 194 p.
18. North D. C. Institutions, institutional Change, and Economic Performance. / D. C. North – New York: Cambridge University Press, 1990. – 153 p.